

'Fantastisch en bizar

Graddy Boven, Conservator Marinemuseum over (bij)geloof op zee

Door: LTZ 20C (SD) drs. Joost Margés – Eindredacteur Alle Hens

"Geloof en bijgeloof op zee' neemt u in vogelvlucht mee op reis langs Poseidon (Neptunus), watervrouwen, zeemonsters, kerk, schip en de dood, wereldlijke zeehelden, sierschepen, De Vliegende Hollander, de Bermudadriehoek, luchtspiegelingen en legt uit wat het verschil is tussen geloof en bijgeloof.' Aldus omschrijft Graddy Boven (58) zelf zijn recente uitgave. Boven is al 27 jaar conservator bij het Marinemuseum in Den Helder en bundelde tal van 'fantastische en bizarre vertellingen over de oceaan'. Verplichte kost voor de zeevarende marinemens!

"In 1996 schreven kapitein-luitenant ter zee (SD) b.d. Harry de Bles en ik een kleine catalogus voor de tentoonstelling '1, 2, 3, in Godsnaam', ter gelegenheid van 50 jaar Dienst Geestelijke Verzorging (GV)", steekt Boven van wal. "Het thema 'geloof en bijgeloof op zee' kwam hierin niet geheel tot zijn recht, dus het idee van een fullcolour uitgave bleef liggen; dat boek is er nu dus wel."

Odysseus en de Sirenen
door: Leon Belly (1867) Collectie Musee de L'hotel Sandelin

Volgens Boven is het werk 'niet heel diepgravend', maar daarin lijkt hij zichzelf te onderschatten. Het werk is wel degelijk rijk en gedetailleerd in tal van uiteenzettingen; interessant, leerzaam en vermakelijk. En daarbij nog zeer fraai geïllustreerd, met vooral afbeeldingen van historische en museale kunstwerken.

Neptunus (Poseidon)
Boegbeeld van het Liniesteamer Neptunus
(Collectie Marinemuseum)

Oorzaak van het onbekende

De kernvraag rond de nieuwe uitgave is natuurlijk, waar de intense beleving van (bij)geloof op de woelige baren eigenlijk vandaan komt? "Zee en wind, immens en mysterieus, stil of woest, verontrustend en verraderlijk, oefenen van oudsher grote aantrekkingskracht op de mensheid uit", aldus de auteur. "Onwetendheid, irrationele angst en de onbedwingbare dwang de oorzaak van het onbekende te willen doorgronden, zorgen voor het ontstaan van de gelovige en vooral bijgelovige zeeman. Geloof geeft kracht en maakt dat het onmogelijke mogelijk is."

Een goed voorbeeld hiervan is de legende rond een zekere Goedheiligman, die in Bovens boek ruim aan bod komt. "Sint Nicolaas, in 270 geboren en op zijn dertigste bisschop van Myra in zuid-Turkije, staat bekend als de beschermheilige van alle zeevaarders. Tijdens een pelgrimstocht per schip naar het Heilige Land waarschuwt Nicolaas de bemanning voor een zware storm die hem in een visioen is aangekondigd. Zijn voorspelling dat zij ongedeerd zullen blijven, komt uit. De faam van Sint Nicolaas is gevestigd!"

Sint Nicolaas brengt de storm tot bedaren.
Door: Bicci di Lorenzo
(Collectie Ashmolean Museum Oxford)

Doorverteld en aangedikt

Het verhaal heeft een Christelijke grondslag, dus vooruit, we scharen het onder 'geloof'. Maar hoe maakt Boven zelf onderscheid tussen de 2 'stromingen'? "Geloof is wat je bijvoorbeeld in de Bijbel vindt en bijgeloof is wat je er zelf bij verzint; zeg maar: folklore. Een voorbeeld: als Jezus over water loopt, dan is dat geloof en als een heks over water loopt, dan is dat bijgeloof. Geloof en – noem het maar – 'volksgeloof' lopen echter dikwijls door elkaar heen."

En zo kunnen niet alleen Bijbelse vertellingen, maar ook wereldse legendes uitgroeien tot mythische proporties. "Logisch", vindt Boven, "omdat ze steeds opnieuw werden doorverteld en aangedikt. Zo ging dat aan boord. Radio, TV en internet bestonden nog niet. Verhalen vertellen was dus een van de weinige vormen van vrijetijdsbesteding in die dagen. Net als het lezen uit de Bijbel, tenminste, als je geen analfabeet was."

Jezus loopt over het water.
Lithografie, anoniem naar het schilderij van Julius Scholz
(Particuliere collectie)

'Als Jezus over water loopt, dan is dat geloof en als een heks over water loopt, dan is dat bijgeloof.'

Verbond met de duivel

Waar de Bijbel de geloofsbeleving in stand hield, zorgden de scheepsverhalen voor de versterking van het wijd verbreide bijgeloof op de schepen.

De sterke verhalen komen uiteraard ruim aan bod in Bovens boek. "De legende van De Vliegende Hollander kunnen we zonder enige twijfel zien als de oervorm van het bijgeloof op zee", stelt Boven. "Willem van der Decken uit Terneuzen ging rond 1600 op reis naar Indië en probeerde tevergeefs Kaap de Goede Hoop te ronden.

Om zijn doel alsnog te bereiken sloot hij een verbond met de duivel. Sindsdien is het schip tot in de eeuwigheid verdoemd. Het doolt nog steeds op zee rond, donker van kleur en met een bloedrode vlag. Het vaart in de hevigste storm met volle zeilen en de schepen die het passeert staat storm of ondergang te wachten."

De Vliegende Hollander
Door: Charles Temple Dix
(Particuliere collectie)

Gevaren van de Bermudadriehoek

En wie kent niet de (vermeende) gevaren van de Bermudadriehoek? En de vele slachtoffers die de zee daar in de loop der eeuwen heeft verzwolgen? Boven pluist het beruchte gebied uit in zijn werk, maar wenst het toch ook te relativiseren. "Het zeegebied is nu eenmaal druk bevaren, dus dan zal er ook wat vaker iets fout gaan. En wie weet is hier en daar de oorzaak wat mysterieus gebleven en zijn er schepen zelfs drijvend, maar leeg, soms volledig intact, zonder bemanning, aangetroffen. Ik vind dat tegelijkertijd ook het mooie. We weten gewoon niet alles; sommige zaken blijven daardoor onverklaarbaar. Logisch dat zoiets leidde tot bijgeloof, zeker in tijden dat mensen nog veel minder kennis hadden dan nu."

'We weten gewoon niet alles; sommige zaken blijven daardoor onverklaarbaar.'

Bepaald geen lieverdjes

Waar het ging om het belijden van het 'ware' geloof, deden de vlootvoogden De Ruyter en Tromp een flinke duit in het zakje. "Dat waren vrome lieden", benadrukt Boven. "Zij stimuleerden de geestelijke verzorging aan boord. Veel zeelieden wilden daar echter niet veel mee te maken hebben. Het waren bepaald geen lieverdjes die voor de oorlogsvloot geworven werden. Ruige lieden die er zo hun eigen ideeën op nahielden qua geloofsbeleving. En dat werd menig geestelijke zelfs fataal. Er hoefde qua rampspoed maar iets te gebeuren of deze kreeg de schuld van het onheil en kon dan zomaar op volle zee overboord gegooid worden. Doordat ze ook niet mee hoefden te vechten en veel privileges kenden, waren de geestelijken op voorhand ook niet heel erg populair."

'Er hoefde maar iets te gebeuren of deze kreeg de schuld en kon zomaar op volle zee overboord gegooid worden.'

Schipper Jan Abspoel Ireeg een zeemansgraf na een Christelijke ceremonie op het vliegekampschip Karel Doorman (1961)
(Collectie Marinemuseum)

Grillige trouw

Boven beschrijft dat er dan ook enige tijd voorbijgaat voordat het beroep van vlootgeestelijke weer aan betekenis wint. De schrik zat er goed in, zullen we maar zeggen. Vanaf 1910 worden de zielenhoeders in ieder geval weer aan boord van marineschepen geplaatst. Inmiddels, ruim een eeuw later, geldt de GV'er echter vooral als vertrouwenspersoon. Ook in die seculiere rol is diens bijstand echter meer dan welkom. Want ook tegenover de opvarenden van moderne, solide marineschepen kan de zee zich nog immer een tegenstander van formaat tonen. Of zoals Boven de Pools-Engelse schrijver Joseph Conrad quote: 'Zijn grillige trouw aan de belangen van de mens kan enkel worden afgedwongen met onbevreesde vastberadenheid en slapeloze, gewapende en argwanende waakzaamheid'. Het is maar dat u het weet. Of gelooft u het allemaal wel?

Neptunus en Salacia aan boord Kortenaer bij het passeren van de evenaar.
Fairwind 1988
Collectie Marinemuseum

'Geloof en bijgeloof op zee'

Op 15 oktober verscheen het opvallende boek over een niet eerder beschreven onderwerp: 'Geloof en bijgeloof op zee; fantastische en bizarre vertellingen over de oceaan', door Graddy Boven, een uitgave van Walburg Pers, 128 pagina's, gebonden en rijk geïllustreerd, prijs: € 24,99 (ISBN 9789462494459).

